

Dr hab. ANNA JURKOWSKA-ZEIDLER, prof. UG
Katedra Prawa Finansowego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Gdański

Gdańsk, 19 stycznia 2024 r.

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgra Tomasza Smolińskiego

pt. : *Praktyczne aspekty ochrony konsumenta na rynku usług finansowych na przykładzie roszczeń konsumentów z tytułu zawartych umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych,*

Olsztyn 2023, ss. 307, promotor: dr hab. Michał Mariański, prof. UWM

Autor w rozprawie doktorskiej na temat *Praktyczne aspekty ochrony konsumenta na rynku usług finansowych na przykładzie roszczeń konsumentów z tytułu zawartych umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych*, przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Michała Mariańskiego, prof. UWM zaprezentował bardzo interesujący i doniosły praktycznie problem skuteczności ochrony konsumentów na rynku usług finansowych, który jest istotnym tematem dotyczącym rozwoju rynku usług bankowych, a nawet bardziej ogólnie stabilności rynku finansowego.

Już na wstępie recenzji, przed przejściem do uwag i ocen szczegółowych, podkreślam, że wybór tematu, sposób realizacji zamierzenia badawczego, twórczy wkład pracy Autora, jaki się z tym wiąże, a także rezultaty zaprezentowane w tekście rozprawy – pozwalają na uzasadnienie i sformułowanie w końcowej części recenzji jednoznacznej oceny: rozprawa mgra Tomasza Smolińskiego spełnia ustawowe wymogi stawiane pracom doktorskim.

I. Wybór tematu rozprawy

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska poświęcona jest zagadnieniu ochrony konsumenta na rynku usług finansowych, widzianemu z perspektywy nie tylko dogmatycznej, ale przede wszystkim praktyki stosowania prawa. Autor we wstępie rozprawy, opisując jej przedmiot wskazuje, że jest to problematyka związana z udzielaniem kredytów waloryzowanych do walut obcych (głównie franka szwajcarskiego) w okresie od 2005 do 2011 – obejmująca kształtowanie treści umów i ich zawieranie, roszczenia konsumentów związanych z postanowieniami abuzywnymi oraz konsekwencje prawne uznania tych umów za nieważne.

Podjęta w dysertacji tematyka umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych - tzw. kredytów frankowych jest złożona, wielowymiarowa, a co więcej angażująca opinię publiczną także ze względu na kontekst polityczny (sprawa była podnoszona przez polityków w grach wyborczych). Zachodzi tutaj zbieg interesów i chronionych wartości, mamy do czynienia z intensywnością sporu i zawikłaniem dyskursu prawnego, a geneza problemu, możliwości jego rozwiązania i wynikające stąd konsekwencje przedstawiane są często w sposób nieprzejrzysty i manipulacyjny.

Postępowania sądowe w sprawach dotyczących umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych stanowią szczególne wyzwanie dla wymiaru sprawiedliwości ze względu na masowy wpływ tych spraw do sądów oraz ich duże skomplikowanie prawne oraz wymagana wiedzę z funkcjonowania rynku finansowego i konstrukcji usług finansowych. Co wynika także z recenzowanej dysertacji przedstawianą tematykę cechuje także bezprecedensowa dynamika orzecznicza, przede wszystkim Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej oraz innowacyjność i zmienność koncepcji prezentowanych w sądach przez obie strony sporu. To co okazało się szczególnie zawilocią to stosowne zrozumienie i zaadoptowanie rozwiązań unijnych do prawa krajowego i konieczność nowego spojrzenia na konsumenta i jego ochronę na rynku usług finansowych. Wszystko to oznacza, że trudno jest mówić o wypracowaniu całościowej i spójnej koncepcji orzeczniczej w tego rodzaju sprawach. Tym bardziej uzasadnione staje się też ukierunkowanie Autora na dokonanie w pracy „analizy orzecznictwa ukazującej ewolucję sposobu podejścia do ochrony konsumentów na rynku finansowym” s. 10.

Trafne są oceny Autora na początku rozważań, że rozwój rynku usług finansowych zdeterminował powstawanie nowych usług finansowych, gdzie rozkład ryzyka nie był równomierny, że reakcja ustawodawcy w obszarze ochrony konsumenta usług finansowych w zasadzie była zawsze reaktywna a nie prewencyjna, że ciężar tej ochrony w zasadzie jest przerzucony na sądy powszechne.

Należy także zauważyć, że nadużycia i patologie na rynku usług finansowych, które w głównej mierze skutkami obciążają konsumentów będących słabszą stroną wobec instytucji kredytowej, są istotnym źródłem ryzyka systemowego, które może zaburzyć prawidłowe funkcjonowanie systemu finansowego a nawet być źródłem zjawisk kryzysowych. Sprawia to, że system ochrony konsumentów na rynku finansowym jest istotnym elementem sieci bezpieczeństwa finansowego.

Z tego względu wybór tematu dysertacji należy uznać za trafny, a samą pracę za ważną i potrzebną, zwłaszcza z uwagi na potrzeby praktyki. Autor rozumie złożoność rozważanych problemów. Bardzo dobrze je identyfikuje i poddaje krytycznej analizie.

Tytuł rozprawy doktorskiej jest sformułowany prawidłowo, w sposób zwarty i komunikatywny, trafnie oddaje treść rozważań zawartych w pracy.

II. Cel rozprawy, tezy i metody badawcze

Praca ma dość krótki wstęp, który już od początku porządkuje analizowaną problematykę, określając zakres rozważanych problemów (s.10-15). Autor czytelnie przedstawia co jest celem pracy i jakie są założenia badawcze, szczegółowo uzasadnia wybór podjętej tematyki badawczej.

Gdy Autor przedstawia swoją ocenę o braku kompleksowej analizy opracowanego zagadnienia, mam taką refleksję – wobec ogromnego, dynamicznie zmieniającego się dorobku orzeczniczego i wciąż nowych stanowisk doktryny, organów regulacyjnych i nadzorczych ciężko wyobrazić sobie jakieś zbiorcze – całościowe opracowanie analizujące tą wieloaspektową złożoną tematykę. Pojawiają się jednak w ostatnim czasie pozycje przedstawiające w sposób kompleksowy wybrane kluczowe zagadnienia w praktyce stosowania prawa w obszarze kredytów waloryzowanych do waluty obcej (m.in. P. Aśtanowicz, *Kredyty waloryzowane do waluty obcej w praktyce orzeczniczej*, Warszawa 2023; D. Rogoziński, *Rozliczenia stron nieważnej umowy kredytu waloryzowanego kursem waluty obcej*, Warszawa 2022).

Autor we wstępie pracy stawia tezę, że „polski system prawa nie zapewnia całkowitej skuteczności w zakresie ochrony konsumenta z uwagi na nieprecyzyjność rozwiązań prawnych oraz niejednolite orzecznictwo” (s. 12-13). Uzasadnia ją tym, że „System ochrony konsumentów w Polsce w znaczącym stopniu kształtowany jest przez orzecznictwo sądowe i stanowiska doktryny prawa, zaś rozwiązania legislacyjne pozostają niepełne i niejednoznaczne” (s. 13). Takie sformułowania wydają się zbyt generalne w stosunku do tytułu pracy i jej zakresu merytorycznego – ograniczonego jednak tylko do „sądowego” etapu spraw kredytów waloryzowanych kursem walut obcych. Z pewnością jest tak że, sytuacja związana ze skalą roszczeń z tytułu tzw. kredytów frankowych w sposób negatywny zweryfikowała system ochrony konsumentów na rynku finansowym oraz obnażyła słabości zarówno instytucji regulacyjnych i nadzorczych (stawiających interes banków i ich stabilności ponad bezpieczeństwo ich klientów), jak i sądów (nieprzygotowanych na

masowość pozwów i nieumiejętnie korzystających z dorobku orzecznictwa TSUE). Zawiodły jednak przede wszystkim instytucje sieci bezpieczeństwa finansowego, co potwierdziła w swoim raporcie Najwyższa Izba Kontroli, która oceniła skuteczność systemu ochrony konsumentów wobec problemu kredytów objętych ryzykiem walutowym w latach, na które przypadła zasadnicza aktywność banków w udzielaniu tych kredytów, tj. 2005-2013 (NIK Informacja o wynikach kontroli OCHRONA PRAW KONSUMENTÓW KORZYSTAJĄCYCH Z KREDYTÓW OBJĘTYCH RYZYKIEM WALUTOWYM, 9 sierpnia 2018r.). Raport jest dla systemu tej ochrony druzgocący. NIK uznała, że podmioty administracji publicznej – w tym przede wszystkim Komisja Nadzoru Finansowego i Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów - nie zapewniły właściwego egzekwowania praw kredytobiorców oraz zbyt późno lub w nieodpowiednim stopniu przeciwdziałały zagrożeniom, wynikającym z charakteru tych kredytów oraz z nieuczciwych praktyk banków. W ocenie NIK, główne problemy ze stosowaniem istniejącego prawa w obszarze kredytów wynikały z niskiej aktywności organów administracji publicznej odpowiedzialnych za bezpieczeństwo rynku finansowego, całej konstrukcji modelu ochrony konsumentów na rynku finansowym oraz braku skutecznych narzędzi działania.

Stawiając pytania badawcze, Autor koncentruje się na kwestii zapewnienia pewności prawa oraz konieczności zapewnienia jednolitości linii orzeczniczej. Ma to uzasadnienie, skoro głównym celem rozprawy jest ukazanie rozbieżności i ewolucji orzecznictwa na przykładzie konkretnych aspektów związanych z roszczeniami dochodzonymi przez konsumentów.

Autor wskazuje w treści pracy jakimi metodami badawczymi się posługuje. Ze względu na charakter podjętego tematu posługuje się w pracy przede wszystkim analizą dogmatyczno-prawną, co jest prawidłowe i naturalne w pracach z dyscypliny nauki prawne.

Konstrukcja rozprawy jest prawidłowa, co ułatwia powiązanie rozważanych treści w kolejnych rozdziałach z osiągniętymi konkluzjami.

III. Treść i konstrukcja rozprawy

Przyjęty przez Autora układ dysertacji odznacza się spójnością i logicznie uzasadnionym układem rozdziałów. Treść rozprawy liczącej 307 stron ujęta jest w pięciu rozdziałach; są to: I. Konsument w przestrzeni prawnej, II. Płaszczyzna sporów sądowych na tle umów waloryzowanych kursem walut obcych, III. Zagadnienia akcesoryjne dotyczące sporów na tle umów kredytu

waloryzowanego kursem walut obcych, IV. Zasadność roszczeń banków z tytułu korzystania przez konsumenta z wypłaconego kapitału kredytu, V. Analiza akt i kierunki orzecznictwa sądów powszechnych w sprawach dotyczących umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych. Pracę kończy Zakończenie, gdzie zestawione są wnioski końcowe.

Jasności i klarowności ustaleń odnoszących się do sformułowanej tezy zdecydowanie służy kończenie każdego rozdziału podsumowaniem. Umożliwia to Autorowi formułowanie wniosków odnoszących się bezpośrednio do przedstawianych zagadnień. Takie ujęcie sprzyja niewątpliwie spójności argumentacji i pozwala na syntetycznie ujęcie najważniejszych ustaleń badawczych poczynionych w każdym z rozdziałów. Niestety Autor nie był konsekwentny i takie podsumowania zamieścił tylko w rozdziałach 1, 2 i 4.

IV. Ogólna ocena merytoryczna treści rozprawy

Jednoznacznie należy uznać, że recenzowana rozprawa doktorska ma oryginalny charakter oraz dotyczy zagadnień doniosłych z punktu widzenia prawa rynku finansowego oraz praktyki stosowania prawa. Dotyczy także ustaleń mających kapitalne znaczenie dla oceny skuteczności ochrony konsumentów na rynku usług finansowych. To z kolei ma istotny wpływ dla na bezpieczeństwo funkcjonowania rynku finansowego.

Najważniejszą wartością rozprawy jest to, że Autor analizuje problematykę prawną ochrony konsumenta w sposób praktyczny, analizując proces dochodzenia roszczeń konsumentów z tytułu zawartych umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych. Tytułowe zagadnienie przedstawia nie tylko z punktu widzenia teoretycznego modelu ochrony czy instytucjonalnej sieci bezpieczeństwa, ale ukazując jego praktyczne uwarunkowania także w konkretnych wybranych postępowaniach sądowych. Umożliwia to zaprezentowanie istotnych zagadnień problemowych o charakterze dogmatyczno-prawnym oraz o wymiarze praktycznym. Autor w wielu miejscach pracy zwraca uwagę na konieczność systemowego i funkcjonalnego podejścia do interpretacji prawa w zakresie ochrony konsumentów na rynku usług finansowych, co jest najważniejszym postulatem *de lege ferenda* sformułowanym we wnioskach końcowych.

Autor niemal wszystkie swoje ustalenia konfrontował ze stanowiskami doktryny i przede wszystkim orzecznictwa, co pozwoliło mu na uzasadnienie oceny praktycznych aspektów ochrony konsumenta na rynku usług bankowych. Jest

to bardzo pożądanym u naukowców wyraz szacunku nie tylko dla dorobku nauki ale także praktyki stosowania prawa.

Zastosowane metody badawcze oraz prawidłowy dobór literatury, źródeł normatywnych a przede wszystkim analiza dobrze dobranych orzeczeń sądów i trybunałów umożliwiły sformułowanie przez Autora trafnych wniosków i ocen, a także postulatów *de lege ferenda*. Dlatego też uznać należy, że recenzowana dysertacja stanowi udane przedsięwzięcie naukowe i świadczy o dobrych umiejętnościach badawczych jej Autora.

V. Ocena szczegółowa treści rozprawy

Pierwszy rozdział dysertacji poświęcony został ogólnym zagadnieniom związanym z pojęciem konsumenta i zakresem jego ochrony na rynku usług finansowych. W rozdziale tym Autor dokonuje rozróżnienia pomiędzy pojęciem „konsumenta” i „klienta” na rynku usług finansowych. Zgadza się z oceną, że ochrona powinna być zapewniona wszystkim „nieprofesjonalistom”. W świetle kolejnych odkrywanych patologii i nieprawidłowości na rynku usług finansowych istotne jest takie ukształtowanie modelu ochrony konsumenta na rynku usług finansowych – które by służyło jak największej skuteczności takiej ochrony. Ciekawi mnie zdanie Autora o taki pożądanym modelu ochrony konsumenta, biorąc pod uwagę krytykę ochrony paternalistycznej, nieefektywność ochrony przez informację i nadanie prymatu behawioralnemu sposobowi postrzegania konsumenta jako podmiotu świadomego, choć nie zawsze racjonalnego.

O płaszczyźnie sporów sądowych w kontekście umów waloryzowanych kursem walut obcych pisze Autor w rozdziale drugim. To tutaj dokonany jest przegląd najważniejszych ustaleń dotyczących niedozwolonego charakteru postanowień umownych dotyczących waloryzacji kredytu do waluty obcej i jego skutków. Szczególną uwagę poświęcono rozbieżnościom orzecznictwem, w tym odnoszącym się do oceny skutków abuzywnych postanowień umownych oraz sposobów rozliczeń stron i procesowych ram ich dochodzenia. Doskonale widać z analizy przeprowadzonej w tym rozdziale, że dyskurs argumentacyjny w obszarze sporów na tle tzw. kredytów frankowych dopiero od niedawna obejmuje także europejski wymiar problemu. Ukształtowane orzecznictwo jak dotychczas było mało zgodne z prawem europejskim, za to sprzyjało bankom jako kredytodawcom. Pomijano właściwie w orzecznictwie sądów krajowych wymagania przez prawo unijne prokonsumencką wykładnię, odmawiając konsumentom ochrony płynącej z mechanizmów już wypracowanych na tle dyrektywy 93/13/EWG. Zaważył na tym rudymenarny brak zrozumienia

unijnej koncepcji ochrony konsumenta jako strony słabszej oraz celu europejskiego prawa konsumenckiego, gdzie surowość sankcji ma służyć systemowym zmianom praktyki. Co przy tym istotne, to właśnie brak związania konsumenta niedozwolonym postanowieniem przynoszącym korzyść samemu konsumentowi, stanowi jednocześnie sankcję dla banku za naruszenie zakazu stosowania nieuczciwych warunków w umowach. Celem tej sankcji – jak TSUE wskazał w słynnej sprawie C-260/18 (Dziubak vs Raiffeisen Bank International AG) - jest zatem zastąpienie formalnej równowagi, jaką umowa ustanawia między prawami i obowiązkami stron a równowagą rzeczywistą, pozwalającą na przywrócenie równości między nimi. Niestety kolejne pytania prejudycjalne w tym samym temacie, które kierowane były do TSUE dowodziły tego, że polskie sądy wciąż doświadczają trudności z przyswojeniem aksjologii ochrony konsumenta, leżącej u podstaw dyrektywy 93/13 a kwestie podnoszone przez sądy w przeważającej części nie budzą wątpliwości z punktu z widzenia prawa europejskiego. Najbardziej niepokojące było to, że niektóre pytania przedstawione przez sądy stanowiły jaskrawy (a jednocześnie utrwalony i powtarzalny) przykład niezrozumienia założeń, na jakich opiera się ochrona przyznawana konsumentom przez dyrektywę 93/13 oraz mechanizmów, jakie powinny zafunkcjonować na poziomie krajowym w celu zagwarantowania skuteczności takiej ochrony (takie oceny formułował Rzecznik Praw Obywatelskich – Zob. Rzecznik Praw Obywatelskich przed TSUE w sprawach „frankowiczów” 2021-06-11).

W trzecim rozdziale przedstawiono zagadnienia akcesoryjne, pojawiające się na tle sporów z umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych. Z dużą wnikliwością Autor przedstawił kwestię interesu prawnego w ustaleniu nieważności umowy oraz charakteru prawnego umowy kredytu waloryzowana kursem waluty obcej – czy może być ona uznana za instrument finansowy powiązany z instrumentem pochodnym. Niestety w tym rozdziale nie ma podsumowania tak jak w rozdziałach pozostałych, stąd nie można prześledzić jaki związek mają ustalenia z tego rozdziału z postawioną przez Autora tezą pracy.

W rozdziale czwartym Autor skupił się na doniosłym zagadnieniu zasadności roszczeń banków z tytułu korzystania przez konsumenta z wypłaconego kapitału kredytu. Bardzo szczegółowo przedstawił argumenty nie tylko stron sporu, ale także stanowiska instytucji i organów stających na straży bezpieczeństwa rynku finansowego i jego uczestników-konsumentów. W podsumowaniu tego rozdziału Autor wskazuje, że to właśnie orzecznictwo TSUE w fundamentalny sposób wpłynęło na zakres ochrony konsumentów.

Ze względu na tematykę pracy kluczowe znaczenie dla tezy pracy ma ją rozdział piąty. Autor dokonuje w nim analizy akt sześciu spraw sądowych – z Sądu Okręgowego w Warszawie i Sądu Okręgowego w Olsztynie - które najpełniej pokazują rozbieżną i zmieniającą się ocenę prawną podnoszonych przez konsumentów twierdzeń co do nieważności umowy kredytu w całości bądź częściowej bezskuteczności w zakresie mechanizmu waloryzacji. Autor szczegółowo odnosi się do orzeczeń, przedstawiając stanowiska stron oraz oceniając argumentację końcowych wyroków. Szkoda jednak, że rozdział ten nie ma podsumowania, bo wierzę, że interesujące byłyby uogólnione oceny Autora co do różnych podejść do orzecznictwa unijnego i jego znaczenia dla prawa krajowego, a także prezentowanego w tych sprawach zarówno przez pełnomocników, jak i sądy nastawienia do dorobku orzeczniczego wypracowanego na tle spraw z zakresu ochrony konsumenckiej. Można tu tylko dodać, że w świetle sporu o tzw. kredyty frankowe banki niewątpliwie nie jawią się już jako instytucje zaufania publicznego, co więcej w zasadzie jest tak już od czasu globalnego kryzysu finansowego z 2008r. Jest to zasadniczy argument, dlaczego nie mogą się one uchylać od ponoszenia kosztów finansowych wynikających ze ziszczenia się ryzyka kursowego – ryzyka walutowego w zakresie tych kredytów. Widać to bardzo wyraźnie w tych sprawach, gdzie w zasadzie trudno sądom przyznać, że banki mogą „odejść z niczym” zwłaszcza gdy cała umowa albo jej postanowienia abuzywne zostają unieważnione.

Zakończenie powinno być w dysertacji doktorskiej zatytułowane „Wnioski” i takowe zawierać. „Zakończenie” w recenzowanej pracy spełnia tę funkcję. Autor trafnie relacjonuje najważniejsze ustalenia związane z podjętym tematem.

Autor w sposób udany i dobrze uzasadniony dowiódł, że to właśnie masowy napływ do sądów spraw tzw. frankowych spowodował zmianę w rozumieniu istoty ochrony konsumenta na rynku usług finansowych. Kapitałny wpływ miało na to orzecznictwo TSUE i zmieniająca się pod jego wpływem argumentacja sądów oraz instytucji regulacyjnych i nadzorczych.

Praktyka orzecznicza w sposób dobitny pokazuje, że nie udało się uniknąć istotnych rozbieżności w podejściu do różnych aspektów – materialnych i proceduralnych - kredytów waloryzowanych do waluty obcej, które – choć oczywiście z jednej strony przyczyniają się do rozwoju wykładni prawa – to jednocześnie nie służą jednolitości stosowania prawa, która jest istotnym aspektem pewności prawa i wartością instrumentalną w stosunku do bezpieczeństwa prawnego.

Zgadzam się w pełni z Autorem, że jedynie rozwiązania systemowe mogłyby stanowić należytą odpowiedź na problemy systemu ochrony konsumentów. Zagadnieniem o niebagatelnym znaczeniu jest przy tym zakres interwencyjnej ingerencji państwa w rozwiązywanie sporów na rynku finansowym. Projekty ustawowego rozwiązania problemów kredytów waloryzowanych do walut obcych pojawiały się w przestrzeni publicznej, ale ostatecznie nie zostały wprowadzone w życie. Czy byłoby to bardziej korzystne dla konsumentów niż dochodzenie roszczeń przed sądem w indywidualnych sprawach – stawiam to Autorowi pod rozwagę.

VI. Dobór źródeł i strona formalna rozprawy

Rozprawa doktorska jest starannie zredagowana. Nie zawiera błędów ani sprzeczności, napisana jest komunikatywnie.

Pomimo coraz większego występowania języka branżowego w publikacjach naukowych razi mnie posługiwanie się określeniem „produkt finansowy” i stwierdzenia „przedsiębiorcy kredytowi przedstawiają swoje produkty finansowe”, „oferta produktowa”, „stworzone produkty finansowe”.

Rozprawa jest dobrze udokumentowana poglądami doktryny, umiejętnie dobranymi aktami prawnymi oraz trafnymi orzeczeniami i innymi materiałami źródłowymi. Bibliografia pracy cechuje się wszechstronnością (52 akty prawne, 112 pozycji książkowych i artykułów naukowych, i blisko 300 orzeczeń sądów i trybunałów krajowych oraz 67 orzeczeń sądów i trybunałów międzynarodowych (przy czym nie do końca wiadomo jednak jakie jest kryterium ich ułożenia), 97 innych źródeł, w tym dokumenty instytucji regulacyjnych i nadzorczych).

VII. Konkluzja

Ogólna koncepcja rozprawy doktorskiej, przyjęty sposób argumentowania oraz analiza szczegółowa ujętej problematyki zasługują w pełni na akceptację. Przedłożona przez mgra Tomasza Smolińskiego rozprawa doktorska na temat.: *Praktyczne aspekty ochrony konsumenta na rynku usług finansowych na przykładzie roszczeń konsumentów z tytułu zawartych umów kredytu waloryzowanych kursem walut obcych* – stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i potwierdza ogólną wiedzę teoretyczną Autora w zakresie prawa – prawa rynku finansowego, oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia przez Niego pracy naukowej.

Tym samym odpowiada ona wymaganiom stawianym pracom doktorskim wskazanym w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 742). Z tych względów istnieje, w mojej ocenie, podstawa do podjęcia dalszych stadiów postępowania, zmierzających do nadania Panu mgr. Tomaszowi Smolińskiemu stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

A handwritten signature in blue ink, reading "Aneta Jurek". The signature is written in a cursive style with a large initial 'A' and a long, sweeping underline.